

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка

ОМЕЛЬЧУК ІГОР ВІКТОРОВИЧ

УДК 167/168:141

**ПЛЮРАЛІСТИЧНИЙ ПІДХІД
У ФІЛОСОФІЇ ТА МЕТОДОЛОГІЇ
НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ**

09.00.09 – філософія науки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, МОН України.

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор
Марчук Михайло Георгійович,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича,
професор кафедри філософії.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Чуйко Вадим Леонідович,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри філософії
та методології науки;

кандидат філософських наук, доцент
Держач Вадим Леонтійович,
Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана,
доцент кафедри філософії.

Захист відбудеться 29 травня 2017 р. о 14.00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.17 у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 330.

З дисертацією можна ознайомитись у науковій бібліотеці імені М. О. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, зала 12.

Автореферат розіслано 28 квітня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. О. Шашкова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. За всіх часів розвитку філософської думки ідея плюралізму привертала увагу мислителів. Поставши спочатку принципом осмислення метафізичних проблем, плюралістичний підхід набув далі поширення в найважливіших сферах людської свідомості – політичній, економічній, правовій, культурній, в тому числі й у філософії та методології науки. Інтерес до проблеми плюралізму в останні десятиліття вже сам собою свідчить про існування предметного підґрунтя для дослідження цього феномену. Водночас варто зазначити, що широке впровадження в життя плюралістичного підходу випереджає його теоретичний аналіз.

Попри накопичений досвід аналізу плюралізму, не до кінця з'ясованим залишається його методологічний потенціал у науковому пізнанні. Чи прийнятний плюралізм як засіб інтерпретації науки? Чи ефективний він як принцип пізнавальної діяльності? В чому полягає специфіка та методологічний потенціал плюралізму в науковому пізнанні? Ці та інші запитання ще й досі залишаються відкритими.

Актуальність обраної теми зумовлена й потребою подолати певні стійкі стереотипи, які заважають осмислювати проблематику плюралістичного підходу в контексті нового образу науки та сучасної культури загалом. Сьогодні плюралізм актуальний у зв'язку з демократизацією суспільства, всієї соціокультурної сфери. У методологічному плані плюралізм актуалізується провідними ідеями і концепціями постмодерністської філософії. Звідси впливає нагальна потреба в переосмисленні поширеного раніше негативного ставлення до плюралізму. З іншого боку, заслуговує критики й відверто апологетична тенденція. Тож актуальними стають комплексні дослідження методологічного потенціалу плюралізму в науковому пізнанні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дослідження затверджена Вченою радою Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Вона пов'язана з науково-дослідними темами кафедри філософії: «Гуманітарно-наукова парадигма знання в контексті філософсько-методологічного дискурсу» (номер державної реєстрації 0110U000284) та «Комунікативні засади постнекласичної гуманітарної методології» (номер державної реєстрації 0115U002230).

Ступінь наукової розробленості проблеми. Аналіз досліджень і публікацій виявив своєрідну тенденцію, відповідно до якої поняттям «плюралізм» оперують досить вільно, вважаючи його зміст чимось

самоочевидним. І лише в сучасному філософському дискурсі розпочалося ґрунтовне та всеохопне його дослідження.

Першим, хто свідомо застосував поняття «плюралізм», були німецькі мислителі К. Вольф і І. Кант, хоча відомо, що плюралістична проблематика постала значно раніше. Дослідження проблематики, пов'язаної з питаннями виникнення та становлення концепції плюралізму, знаходимо у працях Л. Апфел, Р. Ауді, М. Баграміан, М. Вольф, І. Берліна, П. Гайдено, І. Гаріна, А. Гусейнова, В. Джеймса, Л. Жмудя, А. Інграм, Дж. Кекеса, В. Огороднікова, Х. Ортеги-і-Гасета, О. Погорелова, Л. Столовича, В. Татаркевича, А. Шестакової, П. Шишкоєдова, В. Шкоди та ін.

Наприкінці ХХ та на початку ХХІ століття у зв'язку з деідеологізацією та лібералізацією суспільної свідомості помітно зріс інтерес до проблеми плюралізму. Змінюється напрям теоретико-методологічних досліджень цього феномену, про що свідчить широке висвітлення цієї теми в новітній спеціальній літературі (В. Аршинов, В. Біблер, Д. Данін, В. Канке, І. Касавін, А. Кезін, О. Мамчур, Л. Мікешина, В. Лекторський, О. Огурцов, Т. Ойзерман, З. Сокулер, Л. Столович, П. Тищенко, С. Федорин, Л. Червоная, І. Чернікова, І. Шишков та багато інших). Окремо варто відзначити спеціальний випуск альманаху «Філософський плюралізм» (2005 р.), автори якого (Д. Анкін, О. Бакеева, О. Гіязова, Т. Зарубіна, С. Кралін, В. Плотников, О. Ускова, Ю. Чуркіна та ін.) досліджують плюралістичність самої філософії та намагаються осягнути філософський смисл плюралізму в контексті різних форм культури.

У західноєвропейській та американській традиції філософування проблема плюралізму повсякчас хвилювала дослідників найрізноманітніших напрямів і течій. Фундаментальними дослідженнями плюралізму в галузі філософії та методології наукового пізнання можна вважати розвідки Г. Альберга, В. Вельша, Ю. Габермаса, І. Гасана, В. Джеймса, Н. Картрайт, Н. Кертж, В. Кнорпа, Т. Куна, І. Лакатоса, Г. Ленка, Ж.-Ф. Люгара, А. Наеса, Г. Ніколіс, К. Поппера, І. Пригожина, Н. Решера, Р. Рорті, Д. Стампа, С. Тулміна, Р. Фейнмана, П. Феєрабенда, Дж. Холтона, Г. Шпінера та ін. Помітним явищем стала колективна праця співробітників центру філософських досліджень науки штату Міннесота (США) «Науковий плюралізм» (2006 р.). С. Келлерт, Г. Лонгіно, К. Вотерс, Р. Гір, А. Річардсон, Естер-Міріам Сент та ін. досліджують різноманітні аспекти плюралістичного підходу в науковому пізнанні. Йдеться про місце та значення плюралізму в економічних дослідженнях, математиці,

квантовій динаміці, міждисциплінарних підходах, тлумаченні геноцентричної біології тощо.

В українській науковій літературі простежується дефіцит спеціальних і системних досліджень евристичного потенціалу плюралізму в філософсько-методологічному та науковому пізнанні. Після монографії В. Шкоди «Виправдання різноманіття: принцип поліморфізму в методології науки», виданої на початку 90-х років ХХ століття, тема плюралізму в науковому пізнанні так і не стала предметом комплексного аналізу в межах філософії науки. Втім, не можна не відзначити низку розвідок, у яких визначення плюралізму зумовлене конкретними методологічними завданнями. Доречно згадати дослідження А. Абдулі, Т. Білоус, П. Бублика, І. Владленої, І. Добронравової, В. Загороднюка, М. Марчука, О. Погорелова, Н. Поліщук, Б. Починка, І. Починок, О. Ратнікової, Р. Рошкульця, Л. Сидоренко, В. Чуйка, Л. Шашкової та ін.

Мета дисертаційного дослідження полягає в осмисленні світоглядних, епістемних і методологічних засад плюралізму, його евристичного потенціалу, реалізованих і нереалізованих можливостей у контексті проблематики сучасної філософії науки.

Відповідно до мети поставлено такі дослідницькі **завдання**:

– розкрити суть і витоки проблеми плюралізму як світоглядного та методологічного принципу в історико-філософській традиції та її роль у становленні предметної сфери філософії науки;

– виявити когнітивно-ціннісні передумови актуальності плюралістичного підходу в контексті теоретико-методологічного дискурсу постмодерністської та прагматистської філософської думки;

– з'ясувати особливості становлення принципу плюралізму в контексті розвитку філософії та методології наукового пізнання, різні погляди на проблему та способи їх обґрунтування;

– дослідити передумови актуалізації когнітивного потенціалу плюралістичного підходу в методології наукового пізнання, пов'язані з новітніми тенденціями теоретичного мислення;

– проаналізувати плюралістичні настанови крізь призму становлення неklasичного типу раціональності, тісно пов'язаного з особливостями постнеklasичної науки і методології;

– виявити перспективи розвитку новітньої філософії науки з урахуванням евристичного потенціалу плюралізму, що значно розширює горизонт її предметної та методологічної сфери.

Об'єктом дисертаційного дослідження є плюралізм як складний, багатовимірний світоглядний і методологічний феномен.

Предмет дослідження – потенціал плюралістичного підходу в

науковому пізнанні та методологічні засади його актуалізації.

Методи дослідження. Тема дисертації передбачає комплексний характер обраної методології. Крім загальнонаукових методів аналізу і синтезу, абстрагування, ідеалізації, узагальнення, конкретизації, використовується метод раціональної реконструкції, що дозволяє виявити логіку становлення, функціонування та перспективи подальшого розвитку плюралізму в філософії та методології наукового пізнання. За допомогою компаративістського методу виявлено спільні та відмінні характеристики окремих методологічних підходів у процесі концептуалізації множинності та різноманіття. У дослідженні класичної науки та місця плюралізму в ній застосовано метод доведення від супротивного. Синергетичний підхід використано як засіб виявлення закономірностей самоорганізації та саморозвитку складних систем, до якого віднесено наукове пізнання.

Наукова новизна отриманих результатів. У дисертаційному дослідженні здійснено спробу обґрунтування методологічної концепції плюралізму, що відіграє важливу роль у когнітивних і методологічних практиках новітньої філософії науки.

Зміст концепції конкретизується у таких твердженнях, які претендують на наукову новизну і виносяться на захист:

– виявлено низку притаманних плюралістичному підходові концептуальних модусів, серед яких: суб'єктивність, якісне різноманіття, критичний діалог (толерантність), свобода гносеологічна скромність, які відтворюють специфіку та методологічний потенціал плюралізму в науковому пізнанні;

– з опорою на концепцію В. Стьопіна, виокремлено моделі плюралізації наукового знання відповідно до типів наукової раціональності (класика, некласика та постнекласика). На відміну від негативного ставлення класичної науки до поняття множинності, некласична раціональність актуалізує плюралізм описів об'єкта пізнання, чому сприяв сформований Н. Бором принцип додатковості, а на постнекласичній стадії розвитку науки відбувається послаблення методологічного ригоризму та формування плюралістичного підходу.

Вперше:

– розкрито конструктивну роль плюралізму в сучасній філософії науки та перспективи застосування плюралістичного підходу в новітньому науково-методологічному дискурсі; виявлено зв'язок плюралізму з феноменом толерантності; обґрунтовано думку, що ступінь усвідомлення концепції толерантності прямо пропорційно залежить від глибини розуміння сутності плюралізму, що евристичний потенціал

плюралістичного підходу ґрунтується на толерантній відповідальній взаємкритиці, що узгоджується з позицією пізнавальної скромності;

– у результаті дослідження когнітивно-ціннісного потенціалу плюралізму в контексті філософії постмодернізму встановлено, що поряд із суто негативними інтерпретаціями постмодерністського плюралізму, зведеного до когнітивної байдужості, методологічної безпринципності та радикальної релятивізації, існують переконання, згідно з якими плюралізм виражає методологічну відкритість, а в соціально-культурному значенні – відповідну міру демократичності й толерантності суспільства;

– дослідивши концепцію плюралізму В. Джеймса, яку можна назвати поміркованим плюралізмом, встановлено, що творчий доробок американського філософа зіграв надзвичайно важливу роль в історії генези концепції плюралізму. Показано, що ідеї прагматистської філософії В. Джеймса корелюють із новітніми інтерпретаціями методологічної програми плюралістичного підходу в межах філософії науки.

Уточнено:

– твердження, що поступовому прийняттю науковим співтовариством плюралістичного підходу можуть перешкоджати тенденції до уподібнення змісту цієї методологічної програми з еkleктизмом і релятивізм, у результаті чого нівелюється його евристично-методологічний потенціал, натомість ефективний спосіб осягнення специфіки плюралізму передбачає виявлення його відмінності від інших підходів, кожен з яких пропонує специфічну пояснювальну схему та своєрідні засоби операціоналізації;

– думку, що формування сучасної наукової картину світу відбувається поряд з актуалізацією плюралістичного підходу, враховуючи те, що постнекласика реалізує тенденцію до послаблення методологічного ригоризму, а збагачення пізнавального досвіду науки ідеями додатковості, діалогу, толерантності, альтернативності, коеволуції суттєво розширює горизонт наукового знання.

Набуло подальшого розвитку:

– тлумачення місця та ролі плюралізму в гносеології та методології науки, що виражене в словосполученні «*плюралізм щодо наук*» (англ. pluralism about the sciences), запропоноване С. Келлертом, Г. Лонгіно, К. Вотерсом, які розрізняють, з одного боку, явище *множинності в науках* (англ. plurality in the sciences), тобто наявність різноманіття підходів, репрезентативних або класифікаційних схем, пояснювальних стратегій, моделей і теорій, дослідницьких програм і парадигм, а з іншого боку – *плюралізм щодо наук* як позитивну оцінку такого стану справ, коли множинність відображає незбориму

властивість наукового пошуку й становить, радше, її перевагу. О. Огурцов також припускає одночасне існування конкуруючих теорій, «картин світу», дослідницьких програм, суперництво різних методологічних програм, взаємна критика і конкуренція яких сприяє прогресу наукового знання.

Теоретична і практична значимість отриманих результатів. Дослідження розширює проблемне поле сучасної філософії та методології науки. Отримані результати висвітлюють неактуалізований, прихований досі пласт ідей в історії філософської та наукової думки, що відкриває нові горизонти дослідження цієї проблематики.

Практична цінність отриманих результатів полягає в тому, що матеріали дисертації, теоретичні твердження та висновки можуть бути використані при підготовці навчально-методичних посібників, а також у викладанні нормативних філософських дисциплін і спеціальних курсів, які пов'язані з філософією та методологією науки, епістемологією, ціннісними аспектами наукового знання тощо.

Апробація результатів дисертаційного дослідження. Основні тези і висновки були оприлюднені та обговорювалися на теоретичних семінарах і засіданнях кафедри філософії Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Їх апробовано також на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях: «Дні науки філософського факультету – 2012» (Київ, 2012); «Імперативи творчості та гармонії в проектуванні людиномірних систем» (Мінськ, 2012); «Дні науки філософського факультету – 2013» (Київ, 2013); «Гуманітарно-наукове знання: розмаїття парадигми» (Чернівці, 2013); «Гуманізм. Людина. Особистість» (Дрогобич, 2014); «Знання. Освіта. Освіченість» (Вінниця, 2014); «Гуманітарно-наукове знання: дисциплінарні матриці» (Чернівці, 2015); «Дні науки філософського факультету – 2015» (Київ, 2015); «Світоглядно-ціннісне самовизначення людини. Толерантність: соціально-сміслові варіації та євроінтеграційний контекст» (Чернівці, 2015); «Людина – соціум – історія: складності сучасних взаємин» (Львів, 2016).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображено у 15 наукових публікаціях автора, в тому числі в чотирьох статтях у фахових наукових виданнях України, одній статті в іноземному виданні, десяти тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків і списку використаної літератури. Загальний обсяг дисертації становить 224 сторінки, з яких основний текст дисертації – 197 сторінок, список використаних джерел включає 256 найменувань на 26 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У “**Вступі**” розкрито суть і стан наукової розробки проблеми, окреслено смислові горизонти й актуальність теми дисертаційного дослідження, сформульовано наукову новизну, об’єкт і предмет, визначено мету і науково-дослідницькі завдання, обґрунтовано теоретичну та практичну значущість отриманих результатів.

Перший розділ “**Теоретико-методологічні засади осмислення принципу плюралізму в науці**” присвячено історико-філософському та інтранауковому аналізу витоків проблеми плюралізму. Здійснено спробу визначення наукового статусу плюралізму, розкрито особливості становлення проблеми плюралізму як історичного процесу, що має відповідні контексти, етапи й особливості.

У підрозділі 1.1. “**Філософські та внутрішньонаукові витoki проблеми плюралізму в науковому пізнанні**” обґрунтовується думка, що реалізація методологічного потенціалу плюралізму залежать від глибини розуміння його витоків і змісту поняття. Визначаються тенденції, що зумовлюють інституціалізацію плюралізму на рівні загальнофілософської та наукової проблеми. З’ясовано, що становлення ідеї плюралізму детерміноване соціокультурними і гносеологічними чинниками.

На прикладі понять “плюралізм філософських учень”, “плюралізм філософії” та “філософський плюралізм” показано, що для філософії плюралізм цілком прийнятний і виправданий, оскільки виконує специфікуючу та системотворчу функцію. Негативне ставлення до філософського плюралізму – вже застаріле переконання. Однак актуалізація його потенціалу загострює питання щодо причин його виникнення. Встановлено, що, з одного боку, філософський плюралізм зумовлений переважно зовнішніми, чинниками, а з іншого – пов’язаний з індивідуальністю творців філософських систем.

Обґрунтовано тезу, що в науці, на відмінно від філософії, в якій плюралізм постає в силу її природи, він виникає вимушено й зумисне, як “природна” реакція на багатогранність і складність досліджуваного об’єкта і як результат процесу становлення наукового знання, зміни і розвитку його ідеалів, принципів, критеріїв, норм і т. ін.

У підрозділі 1.2. “**Когнітивно-ціннісний плюралізм у філософії постмодернізму й прагматизму**” представлено результати філософської рефлексії феномену плюралізму в традиції філософсько-методологічної думки постмодернізму та прагматизму.

Важливим аспектом розуміння ролі плюралізму в постмодерністському дискурсі є стратегія його становлення як своєрідного

культурного феномену. За Л. Столовичем, плюралістичний постмодернізм, або постмодерністський плюралізм, заперечуючи класичну традицію, протиставляє себе добі модерну, включаючи водночас і домодерні, й модерні елементи попередньої культури. На цьому ж наголошує В. Вельш, критикуючи поширену серед сучасників помилку визначення постмодерну як анти-модерну чи транс-модерну. Справжнім смисловим ядром постмодерну є принциповий плюралізм. Слушними є зауваження Ж.-Ф. Лютара, що постмодерн розкриває себе не після модерну, а в певному ставленні до нього. Постмодерн уже перебував у модерні, хоча й неявно.

Важливо наголосити, що протиставлення модерну і постмодерну недостатньо, тому що така позиція бачить постмодернізм лише під одним кутом зору, в результаті чого постмодернізм позбується власної самотності, плюралізму, ототожнюється з еkleктикою чи релятивізмом. Саме на ґрунті плюралістичного підходу постмодерн постає не як заклик до тотального заперечення модерну, категоричного неприйняття будь яких його ідеалів і норм, а як картина ширшого світогляду, що, безперечно, включатиме і модерн. Підтвердженнями слугують проаналізовані в нашому дослідженні міркування Ж.-Ф. Лютара, П. Козловського, І. Гасана, В. Вельша та ін.

Досліджено також особливості плюралізму в контексті прагматистської філософії та його креативний потенціал. Концепцію плюралізму В. Джеймса можна назвати поміркованим плюралізмом, який зіграв надзвичайно важливу роль в історії становлення цієї концепції, корелюючи з новітніми інтерпретаціями методологічної програми плюралістичного підходу в філософії науки.

Другий розділ **“Плюралістичний підхід у сфері знання та його методологічні можливості”** виявляє своєрідність актуалізації плюралізму в системі наукового знання. Відображено труднощі процесу інституціалізації плюралізму в науці.

У підрозділі 2.1. **“Особливості та методологічний потенціал плюралізму в науковому пізнанні”** на підставі виявлення передумов становлення окреслено специфіку функціонування, методологічний потенціал і межі застосування плюралізму в науці.

Наголошено на проблемності визначення змісту самого поняття. Передусім це пов'язано з тим, що в радянській історико-філософській літературі панувало переконання в принциповій хибності принципу плюралізму. З іншого боку, неприйнятним є відверто апологетичне до нього ставлення. Тож варто враховувати обидва протилежні підходи.

Поняття «плюралізм» має надзвичайно широкий спектр ужитку в філософсько-методологічному дискурсі. Так, А. Кезін виокремлює

рівень його емпіричного опису і теоретично обґрунтований рівень, на якому плюралістичне бачення науки стосується методологічної реконструкції науково-дослідницької діяльності.

Часто плюралізм ототожнюється з еkleктикою чи релятивізмом, що нівелює його евристичний потенціал. Ефективний спосіб досягнення специфіки та методологічного потенціалу плюралізму в науковому пізнанні спирається на розуміння принципової демаркації плюралізму та інших способів концептуалізації множинності та різноманіття, таких як монізм, еkleктика, релятивізм тощо.

Усвідомленню самотності методологічної програми плюралізму сприяє низка загальних ознак як універсальних атрибутів плюралістичного підходу: суб'єктивність, якісне різноманіття, критичний діалог, толерантність, свобода, гносеологічна скромність. Усі вони включені у смислове поле концепції плюралізму як своєрідної моделі тлумачення наукового знання, що складається з декількох послідовних і взаємопов'язаних рівнів вираження.

У підрозділі 2.2. *“Передумови актуалізації плюралістичного підходу в сучасній методології”* розкрито характерні ознаки класичної науки та виявлено, що поняття множинності (різноманіття), що репрезентує плюралістичний підхід, залишався поза увагою наукового співтовариства. Пріоритет надавався категоріям єдності, єдиності, інваріантності, універсальності тощо.

Певні передумови (виникнення дисциплінарної організації науки, розвиток математики, фізики, біології, гуманітарних наук) призвели до сумніву в окремих методологічних стандартах класичної науки та до зміни ідеалів і норм класичної раціональності. Формування некласичної раціональності передбачає нові, менш ригористичні методологічні стандарти, актуалізує поняття “множинності” як наявності альтернативних описів об'єкта пізнання.

Особливе значення мала філософсько-методологічна програма, запропонована Н. Бором. Принцип додатковості, сформульований спочатку для розв'язання проблем квантової механіки, набув у філософії та методології науки поширення в різних сферах, у тому числі й гуманітаристиці. Поняття “вичерпного опису” розкриває методологічний зміст принципу додатковості. Здійснено спробу плюралістичної інтерпретації принципу додатковості.

Відзначено вплив гуманітарних наук на роль і значення принципу плюралізму. Переосмислення раніше сформованих епістемологічних стандартів класичної науки з її неодмінним апелюванням до математики та природознавства відбувається після проголошення гуманітарними науками своєї самодостатності, що призвело до

розширення сфери використання плюралізму. Саме такого роду феномени, на нашу думку, властиві ціннісним потенціям плюралізму, які розкриваються в його іманентній відкритості до пізнання іншого, тобто в наданні дії принципової альтернативності.

Третій розділ **“Плюралізм у посткласичній філософії та методології наукового пізнання”** розкриває потенціал плюралістичного підходу як важливої засади наукової раціональності, евристичні можливості плюралізму та пов'язані з ним провідні тенденції новітньої філософії науки.

У підрозділі 3.1. **“Плюралізм як одна з характерних рис постнекласичної наукової раціональності”** виявляються докорінні зміни в структурі ідеалів і норм наукового пізнання в процесі становлення “нової” раціональності, в межах якої категорії множинності, різноманіття, відмінності, альтернативності та ін. утверджуються як рівноправні учасники наукового дослідження.

Методологічний потенціал плюралістичного підходу реалізується в критичному раціоналізмі. Концепція К. Поппера провідну роль надає принципу фальсифікаціонізму та ідеї фаліблізму. Потенціал цих ідей розкривається в епістемно-плюралістичній інтерпретації, що усуває претензії релятивізму. Аналіз філософських концепцій Г. Шпінера, Г. Альберта та Г. Ленка показує, що принцип плюралізму формує спільну для них атмосферу інтелектуального саморозвитку, представлену епістемно-методологічною програмою альтернативності та толерантності.

Характеризуючи постпозитивізм як течію сучасної філософії науки, слід наголосити на його внутрішній різноманітності та відсутності методологічної єдності. Відтак і плюралізм як певний підхід до інтерпретації наукового знання в межах постпозитивістської філософії набуває якісно різної формалізації.

У постпозитивізмі можна виокремити своєрідну інтерпретацію плюралізму Т. Куном, який, прагнучи описати механізм становлення, функціонування та зміни парадигм як процесу динаміки науки, хоча й опосередковано, звертається до ідеї плюралізму. І. Лакатос фіксує тенденцію плюралізму синхронічного ладу, підкреслюючи, що такий плюралізм передбачає одночасне функціонування та конкуренцію множини дослідницьких програм науки як доконечну передумову її розвитку. В контексті постпозитивістських інтерпретацій науки як соціокультурного феномену, детермінованого комплексом історичних, психологічних, соціальних та інших характеристик, варто звернути увагу на пошуки раціонального зерна плюралізму в оригінальних концепціях С. Тулміна і П. Фейрабенда.

Плюралістичну картину світу змальовує один із провідних наукових напрямів сьогодення – синергетика, яка стала концептуальною основою постнекласичної філософії, досліджуючи природу здатних до саморозвитку систем. Поняття коеволюції розгортається в руслі плюралістичного підходу.

Загалом, аналіз пізнавальних орієнтирів постнекласичної науки засвідчує тенденцію до послаблення методологічного ригоризму наукового знання, збагачення поля пізнавального досвіду науки ідеями додатковості, діалогу, толерантності, альтернативності, коеволюції, що розширює функціональний горизонт наукового знання.

У підрозділі 3.2. *“Перспективи розвитку сучасної філософії науки з плюралістичного погляду”* зосереджено увагу на нових темах і напрямках у філософії науки: сучасні форми реалізму, конструктивний емпіризм, фундаменталізм, антиредукціонізм, гетерогенний підхід, сучасні натуралістичні тенденції в західній філософії тощо. Очевидно, що роль і місце плюралістичного підходу в цих концепціях науки потребує ґрунтовнішого вивчення.

Формування нових напрямів дослідження у філософії науки супроводжується прагматичними і технологічними тенденціями. У контексті прагматизму філософії науки однією з центральних залишається проблема редукціонізму та антиредукціонізму в теоретичній реконструкції мікросвіту. Т. Білоус трактує цю проблему як контрверзу двох стратегій: ефективних теорій та “остаточної теорії”.

Однією з альтернатив методологічного фундаменталізму в сучасній науці є концепція наукового плюралізму Н. Картрайт. Вона стосується проблеми “деуніфікації науки”, або “роз’єднання наук”, засвідчуючи поширене переконання в принциповій гіпотетичності та прагматизації наукового знання, згідно з яким наука – це створена людським розумом конструкція, а не дзеркало природи. Інакше кажучи, різноманіттю й динамізму змін у світі відповідає плюралізм форм і методів їх пізнання, принципова гіпотетичність знання.

Присутність плюралістичних мотивів у сучасній фізиці, зокрема як методологічної стратегії дослідника, відзначає В. Шкода. Підтвердження він знаходить у творчості Р. Фейнмана. Коли з приводу одного й того ж феномену висувається цілий клас пояснювальних схем, враховуючи, що всі вони приймаються як рівноправні, проблема вибору позбавляється смислу.

Вельми актуальною в сучасній філософії науки є методологічна програма перспективного плюралізму Р. Гіра, що розгортається у площині проекту натуралізації філософії науки. Він досліджує межі, в яких перспективне розуміння наукового знання може функціонувати у

формах наукового плюралізму. Іншим новаторським підходом в осмисленні наукового плюралізму є дослідження С. Келлєрта, що розгортається в межах феномену “запозиченого знання”, в контексті якого дослідник розвиває та захищає плюралістичний підхід у філософії науки. Підхід американського філософа дістав назву “дисциплінарний плюралізм”.

Перспективність плюралістичного підходу розкрито також через взаємозв'язок плюралізму з важливою прикметою сучасної культури, а саме феноменом толерантності. Показано, що ефективність плюралістичного підходу як програми толерантної відповідальної взаємокритики добре узгоджується з позицією пізнавальної скромності. Властива пізнавальній скромності методологічна стратегія, здається, спроможна стримувати закиди моністичних, авторитарних концепцій науки, а відтак створювати умови для конструктивного різноманіття.

ВИСНОВКИ

У “**Висновках**” дисертаційного дослідження підведено підсумок роботи, сформульовано його результати:

1. Поняття “плюралізм” виникло у XVIII сторіччі у творчості К. Вольфа та І. Канта, які використовували його в контексті протиставлення егоїзмові. В античній філософії питання плюралізму, за відсутності спеціального поняття, розгорталось в контексті проблеми єдності та різноманіття. Розкрито зміст понять “плюралізм філософських учень”, “плюралізм філософії”, “філософський плюралізм” як ще один важливий аспект у дослідженні витоків плюралізму, згідно з яким філософія існує як різноманіття конкуруючих і взаємодоповнюючих творчих систем, динаміку яких успішно описує плюралізм. Ідея плюралізму релевантна щодо наукового знання, хоча в науці, на відмінно від філософії, в якій плюралізм постає в силу її природи, плюралізм виникає вимушено і зумисне, як “природна” реакція на багатогранність і складність досліджуваного нею об'єкта і як результат процесу становлення наукового знання, зміни, розвитку його ідеалів, принципів, критеріїв, норм і т. ін. Різноманіття наукових дисциплін, відсутність єдиної, остаточної теорії, моделі, концепції в межах окремої дисципліни, глумачення процесу еволюції науки через зміну її історичних стандартів та ідеалів не одразу відобразатиме появу плюралізму. Плюралістичний підхід розкриває ідею множинності та різноманіття властивими саме йому засобами, що

свою чергою відрізняє його від, скажімо, таких підходів як монізм, релятивізм, еkleктика тощо. Кожна з перелічених стратегій володіє характерним саме для неї методологічним потенціалом.

2. Концепція плюралізму В. Джеймса, яку можна назвати поміркованою, зіграла надзвичайно важливу роль в історії становлення цього підходу, будучи пов'язаною з його новітніми інтерпретаціями, зокрема й постмодерністськими. З одного боку, теоретики постмодернізму трактують плюралізм як явище безперечно позитивне, що виражає саму динаміку життя та відповідну міру демократичності й толерантності суспільства, з іншого – наділяють негативними якостями, вбачаючи у ньому синонім байдужості, безпринципності, радикальної релятивізації тощо. Незважаючи на різноманіття можливих підходів, плюралізм у різних його виявах – характерна риса постмодерністського дискурсу. Понад те, від того, як ми розуміємо плюралізм і властиву йому програму інтерпретації множинності та різноманіття залежить рівень усвідомлення постмодернізму. Поряд із неприйняттям ідей постмодернізму існують інші погляди, згідно з якими множинність не тільки не елімінується, а набуває конструктивного характеру.

3. Оскільки плюралізм як філософське поняття ще недостатньо визначений, то теоретико-методологічний потенціал плюралізму в науковому пізнанні залишається не артикульованим. Одна з причин такого стану – негативне ставлення до нього представників радянської філософії. Проаналізовано різноманіття тлумачень і специфіка використання поняття “плюралізм” у філософсько-методологічному дискурсі. Виникаючи як принцип осмислення метафізичних проблем, плюралізм набуває поширення в інших сферах людської свідомості. Це рівень емпіричного опису плюралізму. Інший рівень – теоретичний. У сфері філософії та методології науки “множинність” репрезентується низкою відмінних, інколи конкуруючих підходів, кожен з яких пропонує специфічну пояснювальну схему та своєрідні засоби операціоналізації. Звідси випливає, що, по-перше, плюралізм не слід ототожнювати з простим різноманіттям або множинністю, по-друге, його варто відрізняти, скажімо, від таких підходів як монізм, релятивізм, еkleктика.

4. У процесі становлення неklasичної раціональності актуалізується поняття “множинності” описів об'єкта пізнання, в той час як у класичній науці воно перебувало поза увагою наукового співтовариства. Ідеали класичної науки, реалізовані в ньютонівській механіці, не залишали місця для категорій множинності, складності, суб'єктивності, діалогу, свободи. Пріоритет надавався категоріям

єдності, одиницності, інваріантності, універсальності тощо. Зміна типу раціональності пов'язана з формуванням нової картини світу – квантово-релятивістської. Усвідомленню нових пізнавальних викликів значною мірою сприяв сформульований Н. Бором принцип додатковості. Звертаючись до змісту цього принципу як потенційно багатого смислами проблемного поля, ми отримуємо можливість застосовувати його евристичний потенціал у сфері гуманітарних наук. На підставі аналізу передумов становлення неklasичної раціональності показано, що витончена аргументація, притаманна принципу додатковості, сприяла включенню в процес наукового пізнання понять “множинність”, “складність”, “альтернативність”, “діалогічність”, іманентних плюралістичному підходові.

5. Формування сучасної наукової картини світу відбувається паралельно з процесом актуалізації плюралістичного підходу, який, розширюючи та поглиблюючи уявлення про вихідні принципи і передумови пізнавальної діяльності, сприяє утвердженню категорій множинності, різноманіття, відмінності тощо. Становлення постне-klasичної раціональності дозволяє пояснити плюралістичні засади наукового знання, що сприяє формуванню неklasичної епістемології. Методологічний потенціал плюралістичного підходу реалізується на ґрунті численних теоретичних концепцій представників найрізноманітніших напрямів сучасної філософської думки. Чільне місце плюралізм посідає в системі філософського знання критичного раціоналізму й постпозитивізму, набуваючи парадигмального значення та спростовуючи абсолютизм засадових постулатів класичної методології, що сприяло формуванню постнеklasичної наукової раціональності. Плюралістичну картину світу передбачає один із провідних наукових напрямів сьогодення – синергетика. Його послідовники окреслюють сучасну наукову картину світу як плюралістичну та вбачають за категоріями різноманіття та множинності позитивний зміст.

6. Плюралізм пов'язаний з новими темами у філософії науки: реалізм – антиреалізм, фундаменталізм – антифундаменталізм, редуціонізм – антиредуціонізм, деуніфікація науки, сучасні натуралістичні переконання в західній філософії, соціологія науки тощо, що дозволяє побачити перспективи плюралістичного підходу в сучасному науковому дискурсі. Показано, що в межах новітньої філософії науки плюралізм не просто визнається нормою становлення нового наукового знання, а передбачає створення цілісної філософської теорії, в межах якої осмислюються ключові особливості та атрибути плюралістичного підходу. Ступінь усвідомлення концепції толерантності прямо пропорційно залежатиме від глибини

розуміння ідеї плюралізму. Плідно практикуватиметься вона тоді, коли буде усвідомлена, по-перше, в анти-релятивістському значенні, тобто у відмові від байдужості, консервації, зневажливого ставлення, по-друге, на основі плюралістичних позицій у формі відкритого, відповідального, критичного діалогу (В. Лекторський). Водночас важливо підкреслити, що евристичний потенціал плюралістичного підходу ґрунтується на толерантній відповідальній взаємкритиці, що узгоджується з позицією пізнавальної скромності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Омельчук І.В. Проблема епістемного потенціалу принципу методологічного плюралізму / Ігор Вікторович Омельчук // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Випуск 602-603. Філософія. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. – С. 41-45.

2. Омельчук І. В. Теоретико-методологічний потенціал принципу плюралізму в гуманітарно-науковому дискурсі / Ігор Вікторович Омельчук // Філософія науки: традиції та інновації : науковий журнал / [ред. кол.: В. М. Вандишев, М. О. Качуровський, В. А. Косяк та ін.]. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2014. – № 2 (10). – С.99-106.

3. Омельчук І. В. Актуалізація плюралістичних уявлень в сфері теоретичного знання / Ігор Вікторович Омельчук // Virtus: Scientific Journal / Editor-in-Chief M. A. Zhurba – February # 5, 2016. – P. 33-36.

4. Омельчук І. В. Плюралістичний потенціал принципу доповнюваності / Ігор Вікторович Омельчук // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К.: «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 108 (5). – С. 172-175.

Стаття в закордонному виданні:

5. Omelchuk I. V. Methodological reconstruction of tolerance in the context of pluralistic approach / Igor Viktorovych Omelchuk // Editor: Dr. Michelle Garcia; ICES Foundation, International Journal of Economics and Society. – Memphis, USA – Vol. 1, Issue 2 (June 2015). – P. 134-139.

Тези наукових доповідей:

6. Омельчук І. В. Проблема епістемного потенціалу методологічного плюралізму / Ігор Вікторович Омельчук // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2012», 18–19 квіт. 2012 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А.Є. Конверський [та ін.]. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – Ч. 6. – С. 125-127.

7. Омельчук І. В. Проблема возможности институализации принципа методологического плюрализма / Игорь Викторович Омельчук // Императивы творчества и гармонии в проектировании человекомерных систем : мат. межд. науч. конф., г. Минск, 15–16 ноября 2012 г. / Ин-т философии НАН Беларуси; науч. ред. совет: А.А. Лазаревич [и др.]. – Минск : Право и экономика, 2013. – С. 67.

8. Омельчук І. В. Потенціал плюралізму у контексті сумірних принципів / Ігор Вікторович Омельчук // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2013», 16–17 квіт. 2013 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А.Є. Конверський [та ін.]. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. – Ч. 3. – С.194-196.

9. Омельчук І. В. «Системний плюралізм» Л.Н. Столовича / Ігор Вікторович Омельчук // Гуманітарно-наукове знання: розмаїття парадигми. Матеріали Міжнародної наукової конференції 14-15 жовтня 2013 р. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. – С. 232-234.

10. Омельчук І. Принцип плюралізму в радянській філософії та методології науки / Ігор Вікторович Омельчук // Гуманізм. Людина. Особистість: Матеріали 26-х Міжнародних людинознавчих філософських читань (Дрогобич, 2014 р.). – Дрогобич: редакційний відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2014. – С. 237-239.

11. Омельчук І. В. Роль принципу плюралізму в гуманітарній науці / Ігор Вікторович Омельчук // ЗНАННЯ. ОСВІТА. ОСВІТЧЕНІСТЬ. Збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Вінниця, 2-3 жовтня 2014 року – Вінниця: ВНТУ, 2014 – С. 44-45.

12. Омельчук І. В. Статус плюралізму та поняття «плюралістичної парадигми» в науковому пізнанні / Ігор Вікторович Омельчук // Гуманітарно-наукове знання: дисциплінарні матриці. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Чернівці, 9-10 жовтня 2015 р.). – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. – С. 288-291.

13. Омельчук І. В. Витоки та передумови поширення плюралістичного підходу в епістемології / Ігор Вікторович Омельчук // Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету – 2015», 21–22 квіт. 2015 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А.С. Конверський [та ін.]. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2015. – Ч. 6. – С. 36-38.

14. Омельчук І. В. Плюралізм і толерантність: потенції плідної взаємодії / Ігор Вікторович Омельчук // Світоглядно-ціннісне самовизначення людини. Толерантність: соціально-сміслові варіації та євроінтеграційний контекст. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції молодих науковців (8-9 травня 2015 року). – Чернівці: Чернівецький національний університет, 2015. – С. 187-189.

15. Омельчук І. В. Генеза та методологічний статус поняття «плюралізм» / Ігор Вікторович Омельчук // «Людина – соціум – історія: складності сучасних взаємин». Тези Міжнародної наукової конференції «XXVIII – мі Читання, присвячені пам'яті засновника Львівсько-Варшавської філософської школи Казимира Твардовського», 11-12 лютого 2016 року. – Львів, 2016. – С. 217-220.

Анотація

Омельчук І.В. Плюралістичний підхід у філософії та методології наукового пізнання. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук зі спеціальності 09.00.09 – філософія науки. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. МОН України. Київ, 2016.

Робота присвячена дослідженню передумов становлення, функціонування, меж застосування та ціннісного статусу плюралістичного підходу в науковому пізнанні. Проаналізовано теоретико-методологічні засади осмислення процесу актуалізації ідеї плюралізму в науці. Відображено труднощі та неоднозначність цього процесу, реконструйовано історико-філософські та інтранаукові витоки проблеми плюралізму. Обґрунтовано науковий статус плюралістичного підходу.

Проаналізовано смислове різноманіття тлумачень і специфіку вживання поняття “плюралізм” у філософсько-методологічному дискурсі. Розкрито особливості актуалізації плюралістичного підходу в межах неklasичної раціональності. Здійснено спробу плюралістичної

інтерпретації принципу додатковості. Розкрито важливу роль плюралістичного підходу в новітній філософії науки. Засвідчено зв'язок плюралізму з новими темами у філософії науки та перспективи застосування плюралістичного підходу в сучасному науковому дискурсі. Виявлено кореляцію плюралізму з феноменом толерантності.

Ключові слова: гносеологічна скромність, еkleктика, плюралізм, методологія, монізм, релятивізм, толерантність, філософія науки.

Аннотація

Омельчук И.В. Плюралистический подход в философии и методологии научного познания. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.09 – философия науки. Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко. МОН Украины. Киев, 2016.

Работа посвящена исследованию предпосылок становления, особенностей функционирования, границ применения и ценностного статуса плюралистического подхода в научном познании. В диссертации анализируются теоретико-методологические основания осмысления процесса актуализации идеи плюрализма в науке. Выявлены трудности и неоднозначность этого процесса. Реконструированы историко-философские и внутринаучные истоки проблемы плюрализма. Проанализированы результаты теоретической рефлексии феномена плюрализма в традиции философско-методологической мысли постмодернизма и прагматизма.

Раскрыто смысловое многообразие толкований и специфика использования понятия «плюрализм» в философско-методологическом дискурсе. Определен научный статус плюралистического подхода. Показано, что одним из аспектов выражения плюрализма в науке есть уровень эмпирического описания, то есть проявления плюралистической позиции в области конкретных наук. Другой уровень осмысления плюралистического подхода в науке – теоретический, целью которого является методологическая реконструкция научно-исследовательской деятельности.

Обнаружено, что идеалы классической науки, реализованные в ньютоновской механике, не оставляли места для категорий множественности, сложности, субъективности, диалога, свободы,

которые формируют ядро плюралистического подхода. Раскрыты особенности актуализации плюралистического подхода в рамках неклассической рациональности. Осуществлено попытку обоснования плюралистической интерпретации принципа дополнительности. Установлено, что формирование современной постнеклассической научной картины мира происходит параллельно с процессом актуализации плюралистического подхода. Конкретизировано представление о характере исходных принципов и предпосылок познавательной деятельности.

Раскрыто важную роль плюрализма в новейшей философии науки и перспективы плюралистического подхода в современном научном дискурсе. Показано внутреннюю корреляцию плюрализма с феноменом толерантности. Эвристический потенциал плюралистического подхода основывается на толерантной ответственной взаимной критике, которая хорошо согласуется с позицией познавательной скромности.

Ключевые слова: гносеологическая скромность, дуализм, эклектика, плюрализм, методология, монизм, релятивизм, толерантность, философия науки.

Summary

Omelchuk I. Pluralistic Approach in Philosophy and Methodology of Scientific Cognition. – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in philosophy. Specialty 09.00.09 – Philosophy of Science. – Taras Shevchenko Kyiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2016.

The dissertation is devoted to research of preconditions of establishment, operation features, thresholds status and values of a pluralistic approach to scientific knowledge. The author examines theoretical and methodological principles of understanding the process of updating the idea of pluralism in science. The difficulty and ambiguity of the process is reflected, the same as historical and philosophical origins of the problem and intrascientific pluralism is reconstructed.

The author also analyzes the semantic interpretations of diversity and specific consumption concept of «pluralism» in philosophical and methodological discourse. The features of updating pluralistic approach within non-classical rationality are considered. The attempt is made to justify pluralistic interpretation of the principle of subsidiarity. It reveals the important

role of pluralistic approach in modern philosophy of science. Pluralism is shown to link with new themes in philosophy of science perspective and pluralistic approach to modern scientific discourse. Internal pluralism correlation with the phenomenon of tolerance is discovered and cognitive-value potential of pluralism in terms of postmodern science is denoted.

Keywords: epistemological modesty, complementarity, eclectic, pluralism, methodology, monism, relativism, tolerance, philosophy of science.

Підписано до друку 27.04.2017. Формат 60x90¹/16 Папір офс.
Друк офс. Автор. арк 0,9. Тираж 100 екз. Замовл. № 37.

Видавництво та друк – Інформаційно-видавничий центр УБЕНГЗ Товариства «Знання» України.
03680, м. Київ, вул. Велика Васильківська (Червоноармійська), 57/3, к. 314

Тел. 287-41-45, 287-30-97. E-mail: znannya-real@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 217 від 11.10.2000 р